

Олег Горенко

УКРАЇНЬСЬКА ВЕРСІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ДОСВІД ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Статтю присвячено аналізу ролі європейської самоідентифікації громадян у сучасних інтеграційних процесах. Йдеться також про реалізм сприйняття актуального досвіду країн Центральної й Східної Європи і людський вимір європейської інтеграції.

Ключові слова: ідентичність, європейська інтеграція, досвід, Центрально-Східна Європа.

У середовищі науковців, політиків і пересічних громадян можна зустріти чимало контроверсійних міркувань з приводу самого поняття «європейська ідентичність». Подібна багатоманітність тлумачень відбиває культурне багатство і гносеологічний плюралізм самої європейської ідеї. У цьому сенсі історія як фактор впливу на індивідуальну й колективну людську свідомість традиційно має дві іпостасі: історія як реальний подієвий процес та історія як наука. Визначальний характер впливу обох варіантів історії на людську свідомість, увесь процес самоідентифікації (а це, власне, і є актом народження ідентичності) не потребує особливого доведення. Більш цікавим є те, як саме цей потенціал реалізується та як і хто його намагається використати.

Історична наука здатна здійснити суттєвий внесок у формування європейської ідентичності як на теренах України, так і на теренах самої Європи. Насамперед шляхом формування відповідного стратегічним інтересам мнотичного простору і потенціалу практичного досвіду. Удосконалення фундаментальних світоглядних підстав історіописання і, відповідно, викладання історії можливе лише у площині неухильного наближення до історичної правди, нормальної наукової істини. Істина не встановлюється голосуваннями й корпоративними домовленостями. Історична пам'ять, що не відповідає історичним реаліям, а є результатом подвійної перегонки за подвійними стандартами спеціальних установ, ще нічого путнього не підказала народам у критичні періоди їх національного становлення. Гносеологічно актуальним завжди залишається вчасне усвідомлення онтологічного змісту ідеї історії, тобто наполегливе й комплексне тлумачення системності й спонтанності еволюції реальних процесів у політиці, економіці й гуманітарній галузі за будь-якого варіанту «національно-визвольних євроінтеграційних змагань». Адже сама ідея європейської

інтеграції за своїм глибинним інновативним змістом є ні що інше, як пошук нових можливостей для раціонального культурно-історичного синтезу в інтересах покращення життя громадян і людської свободи.

Окремо потрібно наголосити, що європейська ідентичність — це передусім глибоке розуміння ролі закону, усвідомлення суспільної потреби підвищення якості законотворчого процесу і колективної здатності до соціальної взаємодії на основі закону. У царині історичної свідомості, що відповідає інтенціям європейської ідентичності, це означає «право правди» помножену на «правду права». Непоодинокі прояви примітивізації суспільної та індивідуальної правосвідомості, а тим більше зухвалі спроби її руйнації шляхом генерування правового нігілізму завжди були й залишатимуться головним джерелом розповсюдження зневаги до найвищих гуманістичних ідеалів. Історія, що нівелює цінність людського життя і цінність людської творчості на рідній землі, нехтує цінністю людини задля витворення якоїсь нової абстрактної системи — це лише історія підступної методологічної брехні. Як відомо, навіть найпошлюбніша й софістично найдосконаліша брехня невідворотно вбиває довіру до реальної історії, історичної науки, істориків. Коли вбивається довіра одних громадян до інших, то у загальному підсумку нищиться довіра й до самої ідеї національної державності. Єдино прийнятна політика у царині історичної пам'яті — це не політика «промивання мізків», не політика формування чергового єдино правильного варіанту, а політика, спрямована на формування індивідуальної здатності до об'єктивного й достатньо самостійного сприйняття і критичного осмислення історії. У сенсі прагматичної історії йдеться про осмислення без регульованого забуття краси і ницості людських учинків, перекирчування логіки інтерпретації, хитромудрого замовчування суттєвих структурних елементів наукової проблеми, а виключно в інтересах пошуку істини на межові питання спільної людської екзистенції. З точки зору гармонізації інтересів спільноти та індивіда, найраціональніша стратегія у царині соціальної пам'яті — це, по-перше, раціональна топологія наявного ресурсу історичної інформації, усіх без винятку її сегментів; по-друге, створення колективних та індивідуальних розумових передумов для максимально ефективною переплавка пам'яті у досвід (тобто з'ясування глибинних каузальних зв'язків); і, по-третє, послідовна селекція досвіду. Йдеться, звісно, не про корисливу «селекцію» в інтересах ідеологічно-пропагандистського застосування, а про селекцію для чесного екзистенційного використання отриманих результатів аналізу для своєчасного окреслення такої філософії життя, що є адекватною актуальним суспільним реаліям.

Українські історики й філософи історії уважно аналізують особливості еволюції культурно-географічного детермінізму та його місце серед інших спроб «з'єднання миготливих фактів» (Н. Яковенко). Як довела сама

Європа, географічний детермінізм в історії, попри усю неоднозначність його тлумачень найбільш оригінальними політичними діячами (різноманітними «ефективними менеджерами» історичного процесу), фіксує цілком реальний зв'язок територіально закоріненого буття і «людинозакоріненого» часу. І хоча такий детермінізм інколи досить необачно перетворює цей зв'язок на черговий пізнавальний абсолютизм, тим не менш він багато в чому сприяє початковому розумінню зворотного впливу історії на «географічне самовизначення» народів, на їх самоідентифікацію у межах європейського простору. Феномен європейської ідентичності як такий фактично і є варіантом переосмислення цієї двосторонньої інтенції географії та історії, фокусуванням цієї інтенції у площині культурно-історичного світогляду особистості. Тобто, європейська ідентичність — це плід європейської історії у вигляді певного конструкту історичної свідомості людини. Тож, навіть коли обгрунтованій критиці піддаються приклади деяких занадто оригінальних практичних тлумачень поняття «життєвий простір» (*Lebensraum*), сама Європа залишається і залишатиметься «життєвим простором» для мільйонів живих людей. І уявлення цих людей про власну «європейскість» (тобто про свою європейську ідентичність), цілком природно корелюватимуться з їхніми уявленнями про Європу загалом. У цьому сенсі ідейна спадщина Монтеск'є, Гердера і навіть Ріттера з Ратцелем виявляється не менш цікавою, аніж тлумачення С. Соловйова, В. Ключевського або «фатальна географія» М. Грушевського.

Для України як традиційного «простору між Сходом і Заходом», як своєрідної геополітичної пуповини Азії та Європи, така ідейна диспозиція має особливе значення. За століття складної історії українських земель стала очевидною потреба культурного самоусвідомлення людей як визначального напрямку формування європейської ідентичності. Мабуть, зовсім не випадково один із батьків європейської інтеграції Жан Моне свого часу зауважив, що коли б нині він знову ініціював євроінтеграційний процес, то розпочав би його з культури. Тобто, йдеться про потребу значно глибшого усвідомлення славнозвісної «людинотворчої» функції культури та, відповідно, про необхідність якісно нового аналізу прагматики європейської культурної історії у її широкому тлумаченні. Із досвіду соціально-економічних і політичних перетворень двадцятиліття новітньої української незалежності, цей історико-культурний вимір європейської ідентичності має особливе значення (достатньо згадати лише сучасну гостроту проблеми української політичної культури). В одному зі своїх виступів І.Ф. Курас слушно наголосив, що «багатовікова бездержавність і розчленованість наклали виразний відбиток на ментальність українців, створили різнополюсність ціннісних орієнтацій. Тому сьогодні ми значною мірою розплачуємось за глибоко закорінену звичку жити «чужим розумом». Така ментальна спадщина унеможливує

обмеження «самими розмовами про злагоду». Громадянське суспільство і виховання культури громадянськості — це цілком практичне завдання, що не вирішується одними лише закличками до нової національної революції. Як справедливо підкреслює вчений, «для лікування таких серйозних суспільних хвороб, як правовий нігілізм, анемія історичної пам'яті потрібні не хірургічні заходи, а тривала і вдумлива терапія». Особливої уваги у цьому сенсі, на переконання І.Ф. Кураса, потребує розробка етики ненасильства, обґрунтування культури діалогу, відмови від монополії на істину. Продовжуючи свою думку, вчений і досвідчений політик-практик акцентував незаперечну пріоритетність питань співвідношення політики і моралі. Як було цілком справедливо зазначено, «моралізаторів-практиків сила-силенна, однак у той же час вітчизняні розробки проблем політичної етики суттєво відстають від потреб сьогодення. Це одна з причин гострого браку зрозумілих моделей і критеріїв моральності в українській політиці. Це є станом вельми небезпечним, оскільки звільнення політики від будь-якої моральної відповідальності загрожує суспільству великими бідами. Елементи культури у політичному протиставленні, політична етика є передумовою повноцінної діалогічності суспільного середовища і прагматичним підґрунтям ненасильницької форми комунікації»¹.

У контексті нашого дослідження варто лише додати, що проблематика політичної етики є центральною для розуміння європейської системи цінностей і слугує осердям сучасної європейської ідентичності. Історичний досвід Європи — це процес усвідомлення потреби нової культури політичного й соціального спілкування, що здатна убезпечити від повторення попередніх європейських «помилоч Фауста». Якщо виходити з того, що історія — це сфера пам'яті, а пам'ять — наріжний камінь пізнання й самопізнання, то цілком очевидно стає ключова роль історії у справі формування ідентичності. Адже збереження минулого дає можливість відбутися актові осмислення, фіксації сьогодення й виробленню припущень щодо можливого майбутнього. Європейська ідентичність як тип мислення є феноменом історичним у своїй основі, оскільки вона є ментальним результатом еволюції емпіричного і раціонального. «Пізнавальний» вимір європейської ідентичності є головною особливістю європейського погляду на світ. На основі розуміння особливої суспільної ролі «розуму», власне, й сформувався суто європейський «культурний універсум». Тож є великий сенс у тлумаченні історичної пам'яті як варіанту своєрідної «культурної угоди». Варто лише нагадати, що її змістом є «селекція досвіду». Поняття «селекції досвіду» (епістемологічний потенціал якого яскраво проілюстрований Ф. Гайеком у славнозвісній «Конституції свободи») є варіантом вирішення споконвічної європейської суперечки між чистими емпіриками і завзятими раціоналістами. Віднайдено варіант синтезу обох конкуруючих

підходів. «Досвід» визначено безпосереднім об'єктом критичного розуму (як «чистого», так і «практичного»). Це виявилось надзвичайно важливим кроком реалізації права вільного вибору як практичного втілення свободи волі. На нашу думку, усвідомлення своєї свободи, розуміння необхідності *свідомого* вибору і становить специфіку європейської ідентичності. Усвідомлення «необхідності свободи» і є справжнім європейським розумінням зв'язку між поняттями «свободи» і «необхідності». Більш звичне для нас «істматівське» тлумачення «свободи як усвідомленої необхідності» насправді було результатом свідомої софістичної кастрації і політизованим перекрученням базового гегелівського постулату (на кшталт зручного фаталізму сучасної глобалістики). Тож новий раціоналізм «усвідомленої необхідності свободи» залишається ключовою епістемологічною й морально-етичною передумовою продуктивної рецепції змісту європейської ідеї. І, до речі, має залишатися найважливішим критерієм оцінки еволюції конкретно-історичного змісту цієї ідеї.

Можна констатувати, що фактор історії у формуванні європейської ідентичності є визначальним. Однак не можна забувати, що сама історія твориться щодня, народжується у сьогодні. Тож ігнорувати його виклики означає нехтувати історією. Адже, з одного боку, ідентичність формується під впливом реальної історії подій, учасником яких стає індивід (тобто вона є довільною фіксацією його особистого досвіду), а з іншого — становлення ідентичності відбувається під впливом «фаз історичного нарративу»². Водночас, незалежно від того, визнається чи ні унікальна роль «селекції досвіду», все одно на рівні особистості історично сформована ідентичність постійно ревізується внаслідок впливів сьогодення. Коли принципи й цінності, покладені в основу наявної ідентичності, не витримують перевірки актуальною соціальною практикою, тоді відбувається їх невідворотна трансформація у напрямі пристосування до потреб соціальної конкуренції. Тобто, якщо сформована на підставі досвіду ідентичність виявиться неспроможною вчасно «підкорегувати» сьогодення, тоді воно у підсумку «відкорегує» будь-яку ідентичність за зовнішнім сценарієм. Історична практика довела, що у періоди політичної, соціально-економічної нестабільності (а тим більше за умов абсолютного домінування етичного релятивізму) можуть з'являтися найпотворніші форми людського спілкування.

Процес формування європейської ідентичності безпосередньо пов'язаний із традиційними уявленнями про саму Європу та спільноту європейських громадян. Цілковито зрозуміло, що так звана «ментальна географія» як спроба систематизації та оцінки уявлень про навколишній простір має незаперечну феноменологічну природу. Уже хоча б на тій підставі, що сама вона є результатом «суб'єктивного відтворення в уяві»³. Тож оскільки «навколишній простір» у його широкому тлумаченні має цілком реальний

соціальний вимір, він цілком природно є ще й «уявленням про традиційні уявлення», зміст і характер процесу колективної самоідентифікації. Самоідентифікація — це неunikний «*шлях до себе*», що потрібно здолати в інтересах продуктивної комунікації. Поняття «життєпростір», «структура життєвого світу» та «ідентичність» (і відповідно «європейський життєпростір» і «європейська ідентичність») найтіснішим способом пов'язані між собою фундаментальною прагматикою історичного процесу.

Цілком зрозуміло, що європейською можна з повним правом уважати національну ідентичність кожної з європейських націй (уже хоча б з огляду на історичну приналежність до європейського континенту). На індивідуальному рівні це є *особисте відчуття європейськості* як внутрішнього простору інкорпорації європейських ідей. Однак інша справа, коли йдеться про своєрідну «загальноєвропейську ідентичність», формалізовану на міжнародному рівні, ментальну спільність, що офіційно декларується у просторі колективного європейського співжиття. Прагматику такої дещо умовної й відчутно ідеалізованої «загальноєвропейської ідентичності» сформульовано у Статуті Ради Європи і конституційних актах Європейського Союзу. «Загальноєвропейська ідентичність» народжується із особистого визнання ідеалів і принципів, що є спільним надбанням європейських народів, які є джерелом особистої свободи і законності й становлять підвалини кожної справжньої демократії. У преамбулі «Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини» (1950) спеціально акцентується увага на «спільній спадщині в політичних традиціях, ідеалах, свободі і верховенстві права». У ст. 2 Договору про Європейський Союз конкретно йдеться, що ЄС ставить перед собою мету «стверджувати свою *ідентичність* на міжнародному рівні, зокрема, проводячи спільну зовнішню та безпекову політику і поступово формуючи спільну оборонну політику». Сам ЄС ідентифікує себе як інструмент захисту «прав та інтересів громадян» держав-членів. Декларується прагнення «берегти й розвивати Союз як простір свободи, безпеки та справедливості, де забезпечено вільне пересування осіб і водночас належні заходи щодо контролю на зовнішніх кордонах, притулку, імміграції, запобігання злочинності та боротьбі проти неї». Ст. 6 Договору про ЄС прямо констатує, що «засадничими принципами Союзу є спільні принципи всіх держав-членів — свобода, демократія, шанування прав людини та засадничих свобод, верховенство права».

Європейський Союз — це результат і етап політичного, економічного й соціального розвитку європейського континенту. Загальноєвропейська ідентичність як масовий феномен формується переважно всередині ЄС, під потужним впливом європейських інституцій. Водночас, нині можна констатувати, що така ідентичність у старій Європі хоча і має більш тривалу традицію, все ж утверджується із чималими ускладненнями (про це крас-

номовно засвідчує низька активність «старих європейців» на виборах до Європарламенту). У той же самий час, у країнах Центрально-Східної Європи на етапі їх просування до повноцінного членства в ЄС така «загальноєвропейська ідентичність» формувалася прискореними темпами. Громадяни на сході континенту прагнули якнайскоріше відчутися повноправними європейцями, однак при цьому неповні усвідомлювали реальний характер подібної самоідентифікації, її глибинний культурно-історичний зміст. Це багато в чому пояснює завищені очікування східноєвропейців. Історична реальність переконує в тому, що європейцем не можна себе оголосити (навіть коли щиро вважаєш себе ним і вже маєш у кишені паспорт країни-члена ЄС). Справжнім європейцем потрібно ставати шляхом непростого внутрішнього перетворення у царині європейської логіки, культури та етики людської комунікації. За використання подібного критерію, навіть, у «старому ЄС» можна констатувати непоодинокі вияви «деєвропеїзації». Дехто вважає зайвим (чи навіть шкідливим) бути справжнім європейцем з урахуванням потреб кризової стратегії особистої історичної конкуренції. Тож просто «заштовхнути» Україну до Європи замало. Значно важливіше заздалегідь врахувати, як саме відбудеться європейська легітимація українського громадянина. За будь-якого варіанту європейського майбутнього, потрібно вчитися бути європейцями. І формальне членство в ЄС є у цій справі не найголовнішою передумовою успіху. Завдяки одному лише формальному членству в ЄС ще ніде громадяни не перетворилися на «стовідсоткових європейців» (і не опинилися у благодатному просторі «європейських стандартів життя» автоматично). «Стовідсоткових європейців» узагалі, мабуть, не існує. Хіба що їх можна відшукати у середовищі європейських бюрократів-інтернаціоналістів (здебільшого, завдяки статутному обов'язку щодо визнання пріоритету інтересів ЄС над партикулярними національними інтересами). Ті країни, яким нещодавно вдалося повністю реалізувати свої євроінтеграційні амбіції, провадять рутинну роботу з виховання європейської ідентичності. В її основі — виховання адекватного особистого розуміння принципів демократії й розвиток умінь жити без «погонича» і «налигача», тобто ставитись один до одного по-людськи. В умовах економічної кризи ця робота часто зводиться нанівець унаслідок загострення соціальних проблем.

Розділ VI багатостраждальної Конституції ЄС фіксує базові засади європейської демократії (він, до речі, так і називається «Демократичне життя Союзу»). Найперший принцип цього європейського співжиття — це принцип демократичної рівності. Згідно зі ст. 44, усі громадяни ЄС «дістають однакову увагу від інституцій Союзу». Рівність у правах є чітко зрозумілим правовим запобіжником перетворення цілком законної національної гідності у небезпечні форми національного егоїзму та етнічної

самозакоханості. У цьому сенсі, будь-яке історичне обґрунтування необхідності «правосторонньої» або «лівосторонньої» українізації тоталітаризму насправді слугуватиме лише нівелюванню європейської раціоналізації української демократії. Атавізми тоталітарної свідомості — це той тромб, що постійно триматиме українську національну державність у передінсультному стані й загрожуватиме черговим «крововиливом». Суперечливий досвід українських земель європейського членства «фрагментами тіла» мав би давно переконати у необхідності своєчасної переплавки культурного досвіду малочисельної шляхти у загальнонаціональний культурний досвід. Найскладніше у цьому процесі — вчасно зробити зрозумілим для кожної нової «шляхти» історичний досвід людських страждань, щоб уникнути їх нині та у майбутньому. Це й зумовлює потребу демократизації самого процесу «селекції досвіду». Колосальне значення має дбайливе ставлення до всіх результатів творчої еволюції національної спільноти, зокрема її грандіозних трудових звершень і яскравих виявів людського таланту. У цьому сенсі стратегічні концепти «Україна в Європі» — «Європа в Україні» — «Європа в українцях» мають перспективу реалізації лише у тісному взаємозв'язку. Лише за такого підходу європейська ідентичність може претендувати на статус домінанти суспільної свідомості. І лише у такий спосіб «українська людина» матиме шанси забезпечити собі гідне місце в єдиній Європі. З огляду на історичний досвід сусідів (і на заході, і на сході), можна переконатись у тому, що така модель розуміння власного майбутнього є найпродуктивнішою. Пізнання «європейської ідеї» передбачає неупереджений критичний аналіз реального змісту самої цієї ідеї на кожному історичному етапі її концептуалізації й практичної реалізації. Адже, як свого часу дуже слушно зауважив видатний європейський мислитель Джон Локк, «якщо наше пізнання ідей обмежується самими ідеями і не сягає далі, то всюди, де мається на увазі щось більше, наші найсерйозніші думки виявляться не на багато кориснішими, аніж фантазія хворого мозку»⁴. Тільки за такого теоретико-пізнавального позиціонування щодо будь-яких перспективних ідей українська національна свідомість зможе вирватися з полону звичного платонізму й наблизитися до адекватного тлумачення національних інтересів як справедливої рівності шансів у реалізації права на життя, свободу і власність. У цьому, власне, й полягає головне покликання української національної державності, двадцятиліття якої ми нині осмислюємо як плід діяльності «чистого» державницького розуму. Критичний ідеаліст Імануїл Кант вельми слушно наголошував, що коли «чистий розум» є дійсно практичним, то «він доводить свою реальність і реальність своїх понять на ділі»⁵. У цьому сенсі кожний ювілей державотворення — лише черговий привід для додаткового «очищення» колективного розуму й перевірки його на практичність.

Сучасна модель української зовнішньої політики орієнтується на підвищення ефективності й зменшення витратності української дипломатії. Йдеться про прагматичне партнерство із Росією, більш ініціативну співпрацю зі США і реалістичне тлумачення змісту співпраці з ЄС і НАТО шляхом відмови від ілюзій. Стратегічним пріоритетом України було і залишається набуття повноправного членства в Європейському Союзі шляхом досягнення рівня розвитку ЄС. Цей пріоритет є незмінним за будь-якої політичної конфігурації української влади, оскільки сформувався у результаті широкого консенсусу громадян і еліт. В основній своїй масі людям властиво прагнути до моделей співжиття, що ґрунтуються на повазі до людської гідності. (Саме тому вибір, власне, й називається «цивілізаційним», а не «варварським».) Однак нині вже цілком очевидно, що все залежить від готовності самого ЄС до нового розширення і від нашого рівня соціально-економічного, правового й морального розвитку. Реалістичність в оцінках існуючих умов і перспектив — ознака повноцінного історичного мислення. У цьому сенсі європейська ідентичність — це не лише питання внутрішньої зрілості й психологічної налаштованості громадян, а й відповідності існуючим реаліям наших уявлень про себе та Європу. Власне, цим справжня європейська ідентичність і відрізняється від фіктивної. Послідовна відмова від пропагандистського міфу про ідеальну єдину Європу і формування прагматичного уявлення про європейський тип соціальної взаємодії громадян, органічну солідарність у межах громадянського суспільства європейського типу власне й становить зміст європеїзації. Справжня європейськість — це той самий кантівський «закон у собі», який не дозволяє безбожно красти під акомпанемент гучного публічного декларування своєї відданості демократичним принципам. Європейський раціоналізм — це дбайливе ставлення до свого і чужого історичного досвіду в його органічній єдності економічних, політичних, соціальних і морально-етичних характеристик. І це не лише знання і глибоке розуміння досвіду, а й його практичне використання у державному будівництві.

У цьому сенсі, як слушно зауважив представник України при ЄС А.І. Веселовський, для того, щоб успішно «імпортувати» успіхи інших країн і уникнути запозичення їх помилок, треба, принаймні, знати досвід європейської інтеграції країн-кандидатів на вступ до ЄС. При цьому важливо пам'ятати, що такий аналіз досвіду має підтримувати і стимулювати дії, а не бути просто ще однією аналітичною вправою. Потрібно також змінити дискурс у країні щодо європейської ідентичності України через подолання психологічного бар'єру пострадянських комплексів та ілюзій у напрямі нової системи світових та європейських координат. Вельми своєчасним видається наведене українським дипломатом висловлювання Генерального секретаря Ради Європейського Союзу — Високого пред-

тавника ЄС з питань Спільної безпекової та зовнішньої політики Хав'єра Солани про те, що «слабкі держави є кошмаром для тих, хто є їх мешканцями, але також проблемою для всіх нас... Ми можемо допомогти. Але в кінцевому рахунку це їх власна відповідальність»⁶.

Осмислення досвіду сусідів завжди було корисною справою. Скільки б хто не натякав на потребу руху всієї країни на схід або на захід, варто не забувати, що насправді всією країною рухатися можна лише подумки, шляхом трансформації своїх практичних навичок та інституційних механізмів. Такий рух є функція раціонального розуму, і у практичній царині його не підміниш жодними міфами, маніфестами або гучними реляціями. Коли О. Гончар свого часу описував очеретяний макет козацького собору, він акцентував історичну потребу якісного проектування спільного майбутнього. Він не припускався божевільної думки, що хтось захоче будувати з очерету й сам собор української державності. Реальний «життєвий світ» людської спільноти — це лише один із варіантів «можливих світів», і його життєва раціональність, а значить і життєспроможність, багато в чому залежать від раціональності щоденного вибору, тобто від базової раціональності людського мислення. Раціональний рух від міфу до логосу — єдиний спосіб вирахувати національну перспективу у нових цивілізаційних умовах. Досвід Центральної-Східної Європи — наочний приклад складності такого руху.

Оцінюючи 2000 року проміжні результати трансформації в країнах Європи і на теренах колишнього СРСР, експерти МВФ нагадували про основні кроки перехідного процесу: 1) *лібералізація* (ринкова саморегуляція процесу ціноутворення і максимально можливе усунення бар'єрів у міжнародній торгівлі); 2) *макроекономічна стабілізація* (процес, завдяки якому встановлюється контроль над інфляцією та її наступне зниження, що у підсумку має наслідком поживавлення кон'юктури. Цей процес потребував бюджетної дисципліни, дисциплінованої і добре збалансованої грошово-кредитної й фіскальної політики у цілому та відповідного оздоровлення платіжного балансу); 3) *реструктуризація і приватизація* (процеси створення працездатного фінансового сектору і реформування підприємств для їх пристосування до виробництва товарів, що користуються попитом на світових ринках і передачі права власності на ці підприємства у приватні руки); 4) *правова та інституційна реформа* (покликана по-новому визначити роль держави, забезпечити побудову повноцінної правової держави і запровадження прийнятних принципів і правил конкуренції)⁷.

Провідні європейські дослідники достатньо об'єктивно оцінили результати системних змін у регіоні Центральної й Східної Європи і справеливо зауважили, що такі зміни не могли не позначитися на зовнішніх зв'язках⁸. Стара планова економіка країн регіону була міцно вмонтована у політично

зафіксований міжнародний поділ праці у рамках Ради Економічної Взаємодопомоги. Ці країни спеціалізувалися у рамках «східного блоку» на відносно високоякісній споживчій і промисловій продукції, що вироблялася на основі отриманої з Радянського Союзу сировини. 1990 року відбулася лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків, здійснено перехід на розрахунки у твердій валюті, скасовано державну монополію у зовнішній торгівлі, проведено девальвацію валют. Однак нові кордони й нові валюти створили й нові труднощі. Стара східноєвропейська торгівля зазнала краху, що багато в чому і зумовило глибоку трансформаційну рецесію. Відбулася грандіозна переорієнтація зовнішньої торгівлі на Західну Європу і потужна інтенсифікація експортно-імпортних зв'язків із ЄС. Відкриття західних ринків, передусім у рамках Договорів про асоціацію, а також участь у міжнародних організаціях (ВТО, МВФ, Світовий Банк тощо) стимулювало процеси лібералізації. Усі країни регіону є нині країнами з відкритою економікою, де експорт-імпорт становить дуже значну частку ВВП. Більш високі темпи зростання із середини 90-х років сполучалися, зазвичай, із погіршенням платіжного балансу. Зростання імпорту не компенсувалося відповідним зростанням експорту. Згадані проблеми зовнішньоторговельного дефіциту провокували зовнішню заборгованість, що зростала в усіх країнах. Запровадження жорсткого режиму економії спрямовувалося на поліпшення показника зовнішнього боргу щодо експорту і ВВП. Однак попри певні успіхи проблеми залишались.

Важливим джерелом іноземного капіталу (і «ноу-хау») були прямі інвестиції. Мотивація інвесторів полягала в обслуговуванні внутрішнього ринку. Здебільшого вони отримували існуючі підприємства і потім звільняли частину трудового колективу. Лише згодом здійснювались інвестиції для створення нових робочих місць і організації виробництва продукції для західноєвропейських ринків. Іноземні підприємства наразі контролюють ключові експортні галузі країн регіону. Більшість інвестицій надійшло з ЄС. Ключову роль відіграла Німеччина. У структурі регіональних пріоритетів зовнішньоторговельних зв'язків країн ЦСЄ майже 60% експортно-імпортних операцій було орієнтовано на ЄС-15. Після стрімкого зростання у період до 1995 р. відбулося своєрідне «природне насичення» і стабілізація пропорцій. Щоправда, після кризи у Росії 1998 р. відбулося деяке додаткове зміцнення ролі ЄС. Найважливішими торговельними партнерами країн ЦСЄ є Німеччина (майже 50%), а також Австрія та Італія.

Торгівля, інвестиції й міграція робочої сили трансформували систему європейського поділу праці. Конкурентоздатність країн-кандидатів базувалася на коливаннях обмінного курсу або на відносно нижчому рівні заробітної платні та інших локальних виробничих витрат (не більше, аніж це було до 1989 р. як продуцента середнього технологічного рівня і висо-

кокваліфікованої робочої сили у рамках східного блоку). Освітній рівень був відносно високим, однак продуктивність праці залишалася дуже низькою. Бракувало сучасної інфраструктури й капіталу. Підприємства були вимушені інтенсивніше інвестувати в обладнання та організацію виробництва. Щоб наблизитися до західних стандартів життя, країни-кандидати мали б прагнути до конкурентоспроможності у тих секторах, що обіцяли вищу прибутковість. Однак попри певну дифференцію між Угорщиною та Чехією, із одного боку, і Польщею, Словаччиною й країнами Балтії, із іншого, — у зовнішній торгівлі цих країн й надалі переважала трудозатратна і вразлива у ціновому відношенні продукція із малим рівнем наукоємності. Такий розвиток був продиктований ринком і чималою мірою зумовлений політикою прискореної лібералізації, що драматично знецінила попередньо наявний капітал (і людський, і у вигляді обладнання) і через передчасну орієнтацію на ЄС спричинила формування периферійної моделі. Це демонструвала зміна товарної структури експорту після 1989 р., коли у багатьох країнах зникли сировинний і машинобудівний сегменти, а нато-мість зовнішня торгівля країн-кандидатів із країнами ЄС зосередилася на таких сегментах, що характеризувалися низькою якістю і цінами (передусім у галузі експорту). Щоправда, Чехії й Словенії, завдяки приєднанню до європейських структур виробництва, вдалося поліпшити свою конкурентоспроможність.

Дуже часто зростання продуктивності праці, особливо на приватизованих підприємствах і підприємствах, що переходили у власність іноземних фірм, досягалося за рахунок масштабних скорочень персоналу. Адже за часи «реального соціалізму» підприємства страждали від прихованого безробіття, що в результаті модернізації швидко перетворилося на безробіття легальне. Скорочення робочих місць на старих державних підприємствах промисловості не компенсувалися рівнозначною кількістю новостворених робочих місць у сучасних секторах. Лише у таких потужних центрах, як Прага, Будапешт або Варшава структурні зміни здійснювалися відносно вдало. Там створювалися нові робочі місця у секторі послуг (управління, фінансовий сектор, туризм). Суттєва регіональна диференціація безробіття й доходів стала характерною рисою країн-кандидатів на вступ до ЄС. Це відчутно збільшило соціальну нерівність, викликану реальним знеціненням соціальних трансферів (пенсій та інших соціальних виплат) і заробітної платні, з одного боку, й паралельним швидким збагаченням нечисленних «переможців економічно-визвольних змагань» — з іншого.

Переважна частина населення країн-кандидатів була сповнена надій на те, що після виконання всіх умов щодо вступу до ЄС нарешті настане бажане піднесення⁹. Однак і для Заходу, і для Сходу після 1 травня 2004 р.

Європа стала іншою. Т. Даніель у своїй статті «Гальмування реформ і проблема меншин» (розміщеної на порталі «europa-digital.de» 28 квітня 2004 р.) зауважував, що, приміром, Польща до розширеної Європи привнесла із собою низку проблем. Ще на етапі переговорів про вступ Польща демонструвала яскраво виражене прагнення до регіонального лідерства. Водночас список критичних зауважень щодо Польщі з боку Єврокомісії вже тоді був довшим, аніж стосовно інших кандидатів. Наприклад, поляки затримувались у справі адаптації свого законодавства до європейських норм. Тривогу викликала поширеність корупції. Не квапилася Польща і в скороченні частки дрібного землеволодіння, що виявилось джерелом націоналістичних настроїв. Під тиском вулиці польський уряд вимагав посилення представництва країни в ЄС. Даючи подібні оцінки, Т. Даніель чесно визнає, що й сама стара Європа має проблеми із корупцією. За бажання можна висловити певні претензії й щодо реалізації демократичних свобод на старому континенті. Достатньо лише згадати дискусію в Ірландії щодо заборони страйків на підприємствах державної й напівдержавної форми власності. М. Даудерштедт у своєму дослідженні для порталу Фонда Фрідріха Еберта «Euro-Kolleg Online» («Важкий Схід Європи: конкурент чи притулок для бідних») проаналізував наслідки розпаду РЕВ і зокрема зазначив, що у загальному підсумку «бездумна структурна політика» призвела до знецінення «гуманного капіталу», руйнації високотехнологічних виробництв і експортної спеціалізації у секторах продукції низької вартості. На його думку, дуже схоже на те, що Центральна й Східна Європа змирилася зі своїм новим периферійним статусом. У руслі цієї дискусії Х. Хофбауер зауважив, що найбільш красномовною є еволюція соціальної галузі. Скасування попередньої моделі соціального забезпечення на рівні держави і підприємств відбулося в усіх східноєвропейських країнах зі швидкістю, незбагненою для мирних часів. Наслідком виявилася широкомасштабна десолідаризація. Ліквідація соціального забезпечення на рівні держави і підприємств, анулювання різноманітних субвенцій (у царині енергетики, громадського транспорту, житлового господарства, основних продуктів харчування тощо) при одночасній деіндустріалізації, приватизації й підсумкової раціоналізації на рівні підприємств — все це призвело до вражаючої соціальної дерегуляції. Ці процеси складно описати лише за допомогою статистики. Їх справжній людський зміст стає краще зрозумілим після безпосереднього ознайомлення із ситуацією у регіонах, що опинилися за межами невеликої кількості нових полюсів економічного зростання на теренах Східної Європи. Приміром, якщо навідатися у Польщі до нижньосилезького Вальбріча, верхньосилезького Катовіце, до угорського Татабанья або центрально-словацького Мартіна, стає очевидним, що соціальна деградація тамтешніх мешканців не потребує жодного наукового доведення.

Як висловився К.-П. Шмідт на сторінках «Die Zeit» (11.03.2004), «немає сумніву, що десять новачків використали підготовку до вступу для здійснення модернізації економіки. Без євроінтеграційної аргументації ані Польща, ані Словаччина не здійснили б приватизацію своїх державних концернів і не вдалися б до масових звільнень персоналу. Кандидати доклали надзвичайних зусиль і тепер очікують на плоди своєї попередньої активності». Адже жертвність попереднього етапу виявилася таки чималою. Приміром, в Угорщині з 5,3 млн. зайнятих 1990 року за період до 2002 р. роботу втратили 1,4 млн. громадян (тобто 26% усіх найманих працівників); у Чехії статистика зайнятості демонструвала спад на рівні 10%; Польщі — 7,7% (1,2 млн). Як відомо, населення Польщі становить половину населення всіх нових країн-членів. Тож не дивно, що саме Польща стала головним джерелом трудової міграції. Після того, як Польща реалізувала свою широкомасштабну програму приватизації, її квота безробіття стала однією з найвищих у регіоні й коливалася на рівні 20% (це в середньому, а у депресивних регіонах відповідні показники бути ще тривожнішими). З точки зору моральної атмосфери ринкової революції досить симптоматично, що знаменита польська профспілка «Солідарність», що домінувала у національному профспілковому русі, сама стала активним співучасником приватизаційного процесу. Характерно, що напередодні вступу до ЄС профспілковим рухом у Польщі було охоплено лише приблизно 18% зайнятих. Це найнижчий показник регіону (наприклад, у Словаччині він становив 40%, а Угорщині й Чехії — майже 33%). Значно відчутнішою стала й конкуренція між провідними профспілками. Цікаво, що втримати рівень зайнятості фактично вдалося одній лише Словенії.

Звертає на себе увагу і та обставина, що в умовах загальносистемної оптимізації відчутних скорочень зазнала мережа закладів освіти та охорони здоров'я. Приміром, у Польщі 1990 року на 10 тис. жителів припадало 1380 учнів початкових шкіл, а згодом — лише 883. В Угорщині аналогічні показники знизилися з рівня 1092 (на 10 тис.) до 957. Менш відчутним падіння було у Словаччині — з 1362 до 1245. Однією з причин цього виявилось також і збільшення випадків дочасного припинення підлітками свого навчання (це було особливо характерним для Польщі). Молодь особливо приваблювали можливості кращого заробітку в інших країнах ЄС (зокрема у Німеччині). Вартість робочої сили на сході Європи відчутно нижча, аніж на заході. Тому західноєвропейські концерни переносили свої виробництво на схід, а будівельні корпорації знову ж таки зі сходу рекрутували суттєво дешевшу робочу силу для своїх потреб. Тож насправді соціальні стандарти на сході Європи підтягти до західних показників не так вже й просто. Адже якщо різниці між заходом і сходом не буде, то втратить економічний сенс вже здійснена і запланована передислокація нових

виробництв на схід Європи. Відповідно ще більш загостриться проблема з новими робочими місцями, а значить і усіма соціальними відрахуваннями. Деякі фахові європейські дослідники визнають, що «Дикий Схід» — це продукт безвідповідального у суспільному аспекті варіанту дерегуляції¹⁰.

На сучасному етапі європейські експерти і прагматичні політики країн ЦСЄ уважно слідкують за розвитком ситуації у фінансовій галузі об'єднаної Європи. Приміром, достатньо досвідчений економіст і президент Чехії з 2003 р. В. Клаус узагалі вважає, що Європейський валютний союз зазнав фіаско¹¹. Водночас, хоча В. Клаус із самого початку був переконаним противником єдиної європейської валюти і критиком цього проекту, він мало втішається з цієї обставини, оскільки, за його словами «у підсумку ми всі будемо у програші». Колективні сподівання на те, що «єврозона» захистить своїх членів від економічних негараздів, не виправдались. Після її створення економічне зростання у країнах-членах порівняно з попередніми десятиліттями уповільнилось. Водночас збільшився розрив у темпах економічного зростання між країнами «зони євро» та іншими провідними економічними центрами світу, такими, як США, Китай та іншими лідерами. Ті країни Центральної й Східної Європи, які ще не увійшли до єврозони, також демонструють кращі показники зростання.

Як зокрема наголошує Ф. Віллерсхаузен, Польща, Чехія та Угорщина відтермінують свій вступ до єврозони, оскільки грецька криза довела переваги гнучкого обмінного курсу. Ніколи ще євроскептицизм у Центральній та Східній Європі не був таким відчутним¹². Своєю чергою, Г. Дойбер (Deutsche Bank Research) констатує, що країни цього регіону достатньо швидко виходять із кризи, у той час як сама єврозона ще тривалий час залишатиметься ослабленою. Польський прем'єр Д. Туск вважає, що не варто квапитись зі вступом до «єврозони» і говорить про перспективу приєднання не раніше 2017 року. Міністр фінансів Я. Ростовські взагалі порівнює «єврозону» з будинком, що потребує ремонту, який «краще перечекати у своїй власній хатині». Так само й для Угорщини приєднання до «єврозони» більше не є пріоритетом. Характерно, що правоконсервативний уряд В. Орбана переміг на виборах із євроскептичними гаслами. З того часу приєднання до зони євро хоча й не виключається, але вже відкрито й не схвалюється. Це є симптоматичним, оскільки саме Угорщина, що вже тривалий час в економічному відношенні залишається об'єктом особливої стурбованості, найбільше виграла б від такого приєднання. Адже переважна частина її фінансових зобов'язань базується саме на євро. За наявного рівня державного боргу на рівні 80% ВВП Угорщина відчутно перевищує визначену Маастріхтом межу у 60%. Можна констатувати, що серед усіх претендентів лише маленька Естонія упоралася зі своїм домашнім завданням. Як слушно зауважив економічний експерт австрійського Raiffeisenbank,

для країн ЦСЄ приєднання до зони євро вже перетворилося з питання економічної необхідності на питання політичне.

Навіть за два роки після східного розширення ЄС (2006 року) нові країни-члени з регіону ЦСЄ все ще перебували у процесі трансформації, що у жодній із цих країн неможливо було назвати близьким до завершення. Більше того, багато з тих економічних негараздів, що не були подолані у 90-ті роки, й досі очікували свого вирішення. Однак фахівці вважають, тим не менш, що внаслідок зростання внутрішньоевропейської торгівлі від східного розширення виграли як старі, так і нові члени ЄС¹³. Водночас існує тверезе розуміння того, що стартовий рівень розвитку країн ЦСЄ був помітно нижчим, а значить для реального вирівнювання своїх позицій у ЄС вони впродовж наступного десятиліття мають продемонструвати відчутно вищі темпи. Однак цілком очевидно, що бажаних темпів у багатьох країнах регіону досі так і не було досягнуто. І це попри те, що згідно з даними офіційної європейської статистики зростання продуктивності праці у цих країнах було вищим порівняно зі зростанням доходів громадян.

Мета євроінтеграційних зусиль усіх політичних лідерів країн-кандидатів на вступ до ЄС завжди була благородною – зробити свої країни і своїх громадян успішними й заможними. Варто зауважити, що таку мету поділяють і країни, що найближчим часом не збираються до ЄС. У контексті дослідження європейської ідентичності й використання міжнародного досвіду цікавим видається сучасне тлумачення цих питань нинішнім російським керівництвом. Наприклад, у своєму інтерв'ю авторитетному виданню «Financial Times» (18 червня 2011р.) російський президент Д. Медведєв також наголосив, що за десять років волів би бачити Росію, «успішною, країною в якій живуть успішні й забезпечені люди». Він сподівається, що за наступне десятиліття росіянам вдасться «суттєво підняти стандарти життя». Адже хоча порівняно з буремними дев'яностими ситуація відчутно поліпшилася: «вищі стандарти життя, вища зарплата, краще гарантовані права, але вони все одно ще є недостатніми і не відповідають рівню такої держави, як Росія. Тому підняття життєвих стандартів, покращення життя наших людей — це найголовніше...». Таке гуманне завдання, на думку Д. Медведєва, має сполучатися із процесом зміцнення гарантій російського суверенітету, позицій Росії у світі, з кроками, спрямованими на перетворення Росії на справді сучасну країну, лідера зростання у найширшому сенсі цього слова. У цьому сенсі російський президент позитивно оцінив наявні 4,5% зростання, особливо з урахуванням того, що 2009 року російська економіка впала на 10%. Сучасний російський рівень безробіття на рівні 7,1% (за методикою Міжнародної організації праці) і 2% тих, хто стоїть на біржі, Д. Медведєв також вважає гарним результатом. Чинний російський президент відверто позиціонується як прихильник зниження

ролі держави в економіці. На його переконання, оскільки відбулося наро- щування обсягу державного майна, державної власності, частину цього майна потрібно продати. Як підкреслив російський лідер, «це ... у світі дуже часто відбувається». Окрім того, на його переконання економічні й політичні перетворення мають відбуватися паралельно. Д. Медведев зокрема пошко- дував про те, що у сучасному російському парламенті немає правих. У Держдумі, на його переконання, має бути представлений «увесь полі- тичний спектр». Є партії, що поєднують у собі кілька політичних парадигм, але справжніх правих таки бракує. Російський президент висловив жаль з приводу стійкості традиційного для російської ментальності «патерна- лістського мислення». Як він висловився, «силою різних причин люди в нашій країні століттями покладали надію на доброго царя, на державу, на Сталіна, на керівників, але не на самих себе. А ми розуміємо, що будь-яка конкурентна економіка — це передусім надія на самих себе, на те, що ти сам здатний щось зробити. Це той челлендж (виклик), на який дає відповідь будь-яка людина. Звісно, це не робиться ані указами, ані розчерком якогось пера. Це проблема». Іншою серйозною російською проблемою Д. Медведев визнав корупцію. За його словами, «корупція, зрозуміло, заважає реформам, тому що вона створює відчуття безкарності у тих, хто бере хабарі, і тотальне розчарування у тих, хто бачить це. На жаль, *тут є проблеми, які ми поки що не можемо подолати*» (Виділено нами. — О.Г.)¹⁴.

У контексті розуміння ролі історичної свідомості й перспектив співпраці Росії та Європи видається також цікавим, що Д. Медведев у своєму інтерв'ю польським ЗМІ (грудень 2010 р.) напередодні свого офіційного візиту до Варшави висловив концептуальні міркування з приводу соціальної функції історії й зокрема зауважив, що треба «постаратися відділити істо- рію, якою б вона не була, від сьогоденного життя, інакше ми завжди будемо заручниками того, що робили до нас і за що сучасне покоління політиків (і загалом всіх громадян Росії та Польщі) ніяк не можуть відповідати. Однак водночас ми не повинні забувати уроки історії. Ми маємо пам'ятати про те, що відбувалося. І те, як саме можна віднайти гармонічний баланс між тим, щоб пам'ятати історію, робити певні висновки з уроків історії і водночас не перетворюватися на заручників цієї історії — це найскладніше». Торкаючись проблем міжнародних, російський президент сказав буквально наступне: «... ми виходимо з того, що Росія і НАТО можуть мати нормальні партнерські добросердечні відносини. Ми вже маємо гарні відносини у багатьох напрямках. Якщо ми домовимося щодо ПРО, це просто буде прорив у відносинах на майбутнє. (...) Щодо позиції самого НАТО, то у стра- тегічній концепції, схваленої у Ліссабоні, також йдеться про те, що НАТО не загрожує Росії, це також зміна парадигми наших відносин». Під кутом зору європейської проблематики симптоматично, що нова масштабна іні-

ціатива щодо розбудови «економічного простору від Ванкувера до Владивостока» виголошена саме у Берліні. У розвитку стратегічного партнерства з Євросоюзом головну надію росіяни покладають саме на спільні великі проекти. Одним із наочних прикладів може слугувати «Північний потік». За допомогою великих проектів має бути створено «нову економічну ситуацію для відносин між Росією і Євросоюзом». Як нагадав російський президент, Євросоюз є найбільшим партнером Росії, річний обсяг торгівлі з яким перевищує 200 млрд. євро. Існує впевненість у тому, що ці обсяги будуть зростати. Торкуючись питання розбудови демократичних інституцій, Д. Медведев підкреслив, що «демократія найтісніше пов'язана зі станом економіки». Для того, щоб Росія мала сучасну демократію (а на його переконання на її теренах лише створюються основи демократичного устрою), має існувати сучасна, сильна, модернізована економіка, що базується не лише на нафті й газі. Російська економіка має базуватися на інноваціях, нових технологіях. Усі передумови для цього існують. Водночас, для створення передової економіки необхідним, на думку Д. Медведева, є сучасний політичний устрій, у рамках якого гарантуються основні права й свободи. Створення ефективної економіки та ефективної держави, що ґрунтується на владі закону — це взаємопов'язані процеси. Як підкреслив російський президент, «демократія неможлива у бідній країні... Однак і створення сучасної розвинутої економіки неможливе в умовах диктатури, щоб інколи не говорили на цю тему». Симптоматично, що на переконання Д.Медведева «значна частина наших людей ідентифікує себе з Європою, цінностями, що прийшли до нас із Європи, — і релігійними, і моральними, і державно-політичними. І тому обидва ці напрями — створення сучасного розвинутого економічного устрою і створення розвинутої політичної системи — мають бути синтезовані. ... це окреме і дуже непросте завдання». І питання, на думку Д. Медведева, не лише в економічних або політичних реаліях сьогодення, а й російській історії, так званому правовому нігілізмі, притаманному Росії і 100, і 200 років тому. Питання у відсутності демократичних традицій. Демократії не створюються за 10 років. На теренах Росії, як висловився російський лідер, «ніколи не було демократії до 1991 р., коли виникла сучасна Російська держава. (...) ніколи — ні за царя-батюшки, ні у радянський період, ні в який інший. Це процес складний». Водночас, Д. Медведев однозначно наголосив: «...для того, щоб право мало верховенство, воно має спиратися на державу. (...) Система права діє через державні інститути. А коли ці державні інститути розвалені (...), то ніякого верховенства права бути не може. Коли слабка держава, не може бути сильним право»¹⁵.

Таке тлумачення небезпек слабкої державності Д. Медведевим виглядає напрочуд близьким до вже згаданого нами тлумачення Х. Солани.

На нашу думку, найголовніше у цьому випадку це те, хто і як наповнює традиційні демократичні концепти змістом практичного історичного досвіду. Для нас досвід тлумачення демократії всіма нашими сусідами є цікавим і вкрай необхідним з точки зору практичних потреб державотворення. Наостанок можна лише згадати міркування вітчизняних дослідників євроінтеграційної проблематики С.В. Віднянського та А.Ю. Мартинова, які у вступі своєї чергової цікавої праці «Об'єднана Європа: від мрії до реальності» (2011) слушно наголосили, що «європейська історія часто цілком справедливо розглядається як перманентна зміна ритмів інтеграції та дезинтеграції, які стали наслідком реалізації ідей та діяльності масштабних політиків Європи». Складність дослідження європейських процесів суттєво зростає у площині прагматичної історії, коли поліваріантне європейське буття потрібно осмислювати «через призму життя, мислення й практичної діяльності конкретної, а тим більше публічної людини»¹⁶. Тим більше коли весь сенс демократизації, власне, й полягає у тому, щоб кожну людину зробити публічною, тобто такою, що може апелювати до всіх співгромадян і має шанс бути почутою. Сакральний сенс сучасної європейської ідентичності та європейського досвіду полягає у раціональному поступі ідей свободи, права і справедливості. Неоднозначність «людського виміру» трансформації нових членів ЄС і нинішня непроста загальна ситуація в об'єднаній Європі навіюють підозри щодо ерозії соціального змісту європейської ідеї. Під цим кутом зору й потрібно розглядати небезпеки нашої глибоко закоріненої звички жити «чужим розумом». Однак при цьому дуже важливо не забувати й про те, що конструктивний єроскептицизм є плід критичного європейського розуму. І тому він не має розглядатися як принципове заперечення об'єктивних інтеграційних процесів. Здоровий скепсис — стартова позиція будь-якого продуктивного критичного мислення. Критичність є спонукою до нового реалізму в оцінці національних перспектив. Йдеться про ретельніше і морально відповідальне припасування до безпосередніх життєвих інтересів своїх співвітчизників будь-яких спущених із гори «домашніх завдань». Адже якщо вже щиро керуватися демократичною ілюзією і вірити в те, що «не людина для держави, а держава для людини», то варто залишатися послідовним й аналогічно виходити з того, що «не людина для якогось союзу держав, а будь-який союз держав — для людини». Інакше втратить сенс і держава, і будь-який союз держав. У нашій складній історії таке, до речі, уже траплялось.

---

¹ Курас І.Ф. До проблеми політичної культури. Етнополітика: історія та сучасність (статті, виступи, інтерв'ю 90-х років. — К., 1999. — С. 476–478.

- ² Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. — К., 2004. — С. 76.
- ³ Яковенко Н. Вступ до історії. — К., 2007. — С. 218.
- ⁴ Локк Дж. Опыт о человеческом разумении (Книга четвертая) / Сочинения в 3-х томах. — Т. 2. — М., 1985. — С. 40–41.
- ⁵ Кант И. Критика практического разума. — К., 2004. — С. 7.
- ⁶ Веселовський А.І., Куліш І.В. Європейська інтеграція України: між омріяним поверненням і «домашньою роботою» / Науковий вісник Дипломатичної академії України. — К., 2009. — № 15 (Світова та українська дипломатія: історичний досвід, сучасний стан, перспективи. — С. 68; 63.
- ⁷ Див. Transformationsländer: Die IWF-Perspektive zu den Fortschritten und Aussichten / Diskussionsunterlagen. 3. November 2000. — (Електронний документ). — Доступ до матеріалу: <http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/deu/110300g.htm>
- ⁸ Див. Dauderstädt M. Transformation und Integration der Wirtschaft der postkommunistischen Beitrittsländer / Aus Politik und Zeitgeschichte (B 5-6/2004) — http://www.bpb.de/publikationen/FZ5E5B,3,0,Transformation_und_Integration_der_Wirtschaft_der_postkommunistischen_Beitritts%20lander.html
- ⁹ Див. Unser soziales Europa ? — <http://www.labournet.de/diskussion/eu/wipo/beitritt.html>
- ¹⁰ Див. «Die soziale Gestaltung der Osterweiterung der EU – Zur Verantwortung von EU, Staaten und Zivilgesellschaft» / Dokumentation einer Tagung an der Evangelischen Akademie Mülheim 2001.
- ¹¹ Див. Klaus V. Der Euro ist gescheitert — (Електронний документ). — Режим доступу до матеріалу: <http://www.wiwo.de/politik-weltwirtschaft/vaclav-klaus-der-euro-ist-gescheitert-433351/>
- ¹² Willershhausen F. Warum Osteuropa die Euro-Einführung verschiebt. — (Електронний документ). — Доступ до матеріалу: <http://www.wiwo.de/politik-weltwirtschaft/warum-osteuropa-die-euro-einfuehrung-verschiebt-433378/>
- ¹³ IM FOKUS: Mittel- und Osteuropa nach dem EU-Beitritt / Newsletter 08/2006 <http://www.schulbank.de/newsletter/2006/08/im-fokus-mittel-und-osteuropa-nach-dem-eu-beitritt/>
- ¹⁴ Интервью Дмитрия Медведева газете Financial Times (Запись интервью состоялась 18 июня в Санкт-Петербурге. Материал издания InoСМИ.Ru) — (Електронний документ). — Режим доступу до матеріалу: <http://news.mail.ru/politics/6154597/>
- ¹⁵ Интервью президента Медведева польским СМИ / Материал предоставлен изданием InoСМИ.Ru (6 Декабря 2010). — (Електронний документ). — Режим доступу до матеріалу: <http://news.mail.ru/politics/4908696/?page=1-5>
- ¹⁶ Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К., 2011. — С. 5–6.

Стаття посвячена аналізу ролі європейської самоідентифікації громадян в сучасних інтеграційних процесах. Речь йде також о реалізму сприйняття актуального досвіду країн Центральної і Східної Європи і о людському виміренні європейської інтеграції.

Ключевые слова: *ідентичність, європейська інтеграція, опыт, Центральная и Восточная Европа.*

The article deals with the role of European self-identification in the context of modern integration processes. Real experience of Central and Eastern European countries and human aspects of European integration are also accentuated here.

Key words: *identity, European integration, experience, Central and Eastern Europe.*